

не колдун. Но ты – нечто иное. И это иное ты еще не отыскал. Потому и уезжаешь» [1, с. 297].

В результате Цирцея позволяет своему сыну пойти с Афиной, потому что это именно то, чего он желал. Тем самым обеспечивая ему счастливое будущее, которое он вправе построить себе сам. Она также определяет своё будущее, так как решает отказаться от колдовства. Вызывает отца на разговор, разрывает любые родственные связи и в конце концов становится смертной. Этот поступок отражает максимально болезненную сепарацию от родителей в современном обществе, но даёт надежду многим людям на самоопределение.

Таким образом, проблема гендерных стереотипов отражает историческое и культурное развитие общества. М. Миллер выбирает новаторский подход к художественной репрезентации данной проблемы: через обращение к сюжетам античной литературы (в частности, к поэме Гомера «Одиссея»), через использование архетипических образов и мотивов.

Литература

1. Миллер, М., Цирцея / М. Миллер; пер. с англ. Л. Трониной, – М : АСТ, 2024. – 432 с.

А. М. Пісарэнка

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў

УДК 81'373.7:821.161.3:82-1/-19

МАЎЛЕНЧАЯ ТАЯМНІЦА ЗЯЗЮЛЬЧЫНЫХ СЛЁЗАК І АРЫЯДНІНАГА КЛУБКА: СТЫЛІСТЫЧНЫ АНАЛІЗ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ ВЕРШАВАНАЙ МОВЫ

Ключавыя словы: фразеалагізм, нарматыўная функцыя, аказіянальная функцыя, структурна-семантычныя змяненні, паэтычны кантэкст, стылізацыя маўлення.

У артыкуле разглядаюцца ўстойлівыя выразы, іх змест і функцыя ў розных відах паэтычнага кантэксту. Выяўлена, што фразеалагізмы як у рыфмаваных, так і ў нерыфмаваных вершах ужываюцца без змен (функцыя ўзуальная) і з аўтарскай апрацоўкай (функцыя аказіянальная). Таксама вызначаны прадуктыўныя і рэдкія прыёмы структурна-семантычнай трансфармацыі фразеалагізмаў.

**SPEECH MYSTERY OF CUCKOO'S TEARS AND ARIAD'S CLUB:
A STYLISTIC ANALYSIS OF PHRASEOLOGISMS
OF THE LANGUAGE OF POETRY**

Key words: phraseologism, normative function, occasional function, structural-semantic changes, poetic context, speech stylization.

The article examines set expressions, their content and function in different types of poetic context. It is noted that phraseological units in both rhymed and unrhymed poems are used without changes (usual function) and with the author's processing (occasional function). Productive and rare methods of structural-semantic transformation of phraseological units are also defined.

Асаблівай увагі, як сцвярджаюць лінгвісты, патрабуюць фразеалагізмы мастацкіх твораў. Так, Р. Якабсон перакананы, што «супастаўляльная славянская паэтыка павінна праінтэпрэтаваць з пункту погляду паэтычных вынікаў не толькі падабенства фаналагічных і граматычных структур, але таксама блізкасць у вобласці слоўніка і фразеалогіі» [4, с. 460, с. 35]. Навукоўцамі слухна адзначаецца, што ў кантэксце мастацкага і публіцыстычнага маўлення фраземы выконваюць узуальную (без змен) і аказіянальную (у аўтарскай апрацоўцы) функцыі [3, с. 92]. Немагчыма не пагадзіцца з тым, што такія адзінкі адлюстроўваюць нацыянальны каларыт мовы і могуць стылізаваць маўленне персанажаў, дапамагаюць аўтарам у стварэнні характарыстык персанажаў як праявіснага, так і драматургічнага маўлення.

Вершаваныя тэксты, як правіла рыфмаваныя, рытмізаваныя, яны падпарадкоўваюць устойлівыя моўныя звароты законам паэзіі. Аўтары твораў пры гэтым бяруць на сябе адказнасць не сказаць, захаваць змест фраземы, а таксама перадаць пэўны неабходны стылістычны эфект, улічваючы афарбоўку фразем (большасць устойлівых адзінак мае размоўны характар): *І тады я – / з сумненнем жыў у згодзе, / Не краў, сабакам сена не касіў* (Л. Дайнека); *Пачуццяў дыялектыка / Ці груша на вярбе... / – Ідзі праз трутня, / Скептыка / І пачынай з сябе* (Я. Янішчыц); *Няўжо не верыш сонцу ты? Няўжо / Цябе збівае з ног бяда любая? / Няўжо твая паэзія – ружжо, / Якое толькі раз у год страляе?* (Л. Дайнека); *І плачам бабрамі нярэдка, / Ня рэчкі суцішваем крок... / Не рэчка мялее, не рэчка, / А лепшых пачуццяў выток* (Ю. Свірка); *Тады, гады... А што? Такой бяды... / Для ўсіх нас хопіць працы, сонца, зорак* (П. Панчанка).

Даследаванне мовы мастацкага тэксту дае падставы гаварыць пра гарманічнае фразеаўжыванне ў мове паэтычных твораў. Праілюструем гэты тэзіс аналізам некаторых прыкладаў: *Настаўнікі не паміраюць. / А аддаляюцца ад нас / І зверху строга назіраюць, / Як мы вядзём свой рэй і час* (Г. Бураўкін); *А шчасце гуляла ў садзе, / А пранутае ў паркаль, / Сабе і птушкам на радасць, / А мне на смутак і жаль. / Разявіўшы рот, як варона, / Гляджу я ў дзівосным сне / На шчасце, што садам зялёным / Ідзе бліжэй да мяне. / ... Чакаю... Нельга ўздыхнуць... / А дзяўчына з вачыма блакітнымі / Суседу, дурному, як бот, / Адуванчык тыцнула скрытна / Ёй шырокі, як ступа, рот* (У. Караткевіч). Выдзеленыя намі фраземы адпавядаюць семантыкай, стылістычнай афарбоўкай зместу, з'яўляюцца сітуацыйна дарэчнымі. Што да выразу Янкі Сіпакова, узятага з кнігі «Веча славянскіх балад» з заключнай балады «Развітанне», то параўнанне, выкарыстанае аўтарам для перадачы настрою пры расстанні, тут з'яўляецца важным сродкам узмацнення выразнасці. Фраземы з узуальнай функцыяй з вершаў Г. Бураўкіна дэманструюць багацце маўленчай палітры аўтара; словы, сінанімічныя выразу *весці рэй* збяднілі б радок, тым больш паэт трансфармуе першую фразему шляхам пашырэння яе кампанентнага складу – *вядзём свой рэй і час*, што азначае ‘мы жывём, пражываем свой час, сваё жыццё’. І выразы з верша У. Караткевіча «Гісторыя з першым каханнем» адпавядаюць аўтарскай задуме – пасмяяцца з сябе / юнага лірычнага героя, цыбатага, упершыню закаханага... Менавіта кампаратыўныя фраземы размоўнага характару ярка адлюстроўваюць аўтарскі гумар: так, хлопец назірае за першым каханнем, *разявіўшы рот, як варона* (ужыты дзве фраземы: *разявіць рот і як варона*), і ў гэты час ён становіцца *дурным, як бот, і рот яго пры гэтым адкрыты, як ступа*.

Для лінгвааналізу стылістычнай функцыі ўстойлівых выказаў можна браць любую паэзію, рыфмаваную ці нерыфмаваную, відавочна адно: пад таленавітай рукой мастака фраземы ўпрыгожваюць радок, становяцца тым *васільком* у родным жыцце, які сімвалізуе непаўторнасць маўлення канкрэтнага аўтара і беларускай мовы ў цэлым: *Траецкі дождж / Паволі любіць ліцца. / Чакаў, калі прыйшла пара касіць. / Стараецца дарэмна бліскавіца / Сама сябе за локаць укусіць; Пясок у касцях. / У жылах стома. / Як ні добра ў гасцях – / Паміраць трэба дома; Доля праедзе ў дрогkай карэце, / Следам пасцелецца дым. / Хай жа на гэтым сустрэнемся свеце / Перад сустрэчай на тым; Зычу хоць подых вясны ледзяшу, / Ясачку яснага досвітку скрусе. / Бога і маму ў душы нашу, / Каб ніхто іх не ўкрыўдзіў, / Малюся...* (Р. Барадулін).

Нерыфмаваная паэзія часам і цяпер яшчэ лічыцца непрыгожай, што, безумоўна, зніжае цікаваць да яе: «Белыя вершы – вершы з нерыфмаванымі радкамі. Меркавалася, што без рыфмы вершы непрыгожыя. І зараз могуць уяўляцца менш выразнымі, чым рыфмаваныя» [2, с. 223]. Аднак у беларускім вершаскладанні Максім Танк сваёй

творчасцю аспрэчвае гэтую выснову: паэт нібы гаворыць нам, што ў паэзіі галоўнае – ідэя, змест, вобразы, як і ва ўсякім іншым творы мастацтва, а форма можа быць рознай. Прааналізуем ужыванне фразеалагізма з узуальнай функцыяй у кантэкце верлібра Максіма Танка: *Недзе закінуўшы / Клубок матчыных нітак, / Плача малы. / Бо і я, калісьці згубіўшы / Клубок Арыядны, / Ніяк з лабірынта дзён / Не магу вярнуцца / Да свайго юнацтва. Клубок матчыных нітак, згубленых у дзяцінстве* – выраз з прамым значэннем, супастаўляецца не з *арыяднінай ніткай*, а з *цэлым клубком*, які выдаецца кожнаму з нас самім Богам, і які мы павінны разматаць у выніку жыццёвых дарог-шляхоў... Але куды не ішлі б мы, колькі не спрабавалі б спасцігнуць жыццёвыя ісціны, мы не здолеем вярнуцца ў юнацтва: такіх шляхоў няма, жыццёвы шлях незваротны. І на гэтым шляху варта не збочыць з дарогі, наканаванай Усявышнім, а з мноства сцэжак выбраць сваю, а яшчэ не затаптаць чужое. Метафара (*лабірынт дзён* – жыццё) і антытэза (*дзяцінства* – дарослае жыццё) пацвярджаюць ідэю, узмацняюць галоўную думку.

Даследчык фразеалогіі беларускай мовы І. Я. Лепешаў вылучае некалькі спосабаў апрацоўкі ўстойлівых выразаў. Сярод іх, на думку навукоўцы, найбольш пашыраныя такія прыёмы структурна-семантычнага змянення фразеалагізмаў, як замена кампанента іншым словам, ускладненне фразеалагізма словам свабоднага ўжывання, пашырэнне кантэксту, фразеалагічная зеўгма, выкарыстанне вобразнай асновы фразеалагізма, ускладненне ўстойлівых выразаў аўтарскімі параўнаннямі, сутыкненне фразеалагізма і сугучнага з яго кампанентам слова, камічная расшыфроўка ўстойлівага выраза і інш. [1, с. 220–223].

На разнастайнасць прыёмаў трансфармацыі традыцыйных ўстойлівых выразаў звяртае ўвагу М. Я. Цікоцкі [3, с. 91–95]. Адзначым, што беларускаму паэтычнаму маўленню ўласцівы розныя з улікам пералічаных спосабаў трансфармацыі фразем, што вызначае іх як функцыю аказіянальнага ўжывання: *Прамой дарогай верасня / Прыйшла ты да мяне. / І мне сягоння верыцца: / Наш рай – у будане* – замена кампанента сінанімічнай лексмай (Л. Дайнека); *Ведаю: адолею бяду / І наклічу радасць выпадкова; Ці ўмыюся слязою, / Ці ўсмейкаю тваёй* – замена кампанента з супрацьлеглым значэннем (Я. Янішчыц); *І ўсміхаецца дзед, што, на ічасце, дарогі / Не ўсе валакуцца ў зманашаны Рым* (Я. Янішчыц) – замена кампанента і пашырэнне складу адначасова; *Зноў тэлефонныя званкі сквяруцца поўначчу затрачанай. / – Ты жыў яшчэ сякі-такі? / Ну, дапрыемнагапабачання* (М. Танк) – пашырэнне складу фразеалагізма; *Кошка ледзь цягае лапы як жа мышцы кошку сцапаць?* – замена кампанента сінонімам (А. Зэкаў); *Ці гэта я ўпёрся рогам, / Ці рогі настаўляеш мне* – сутыкненне двух фразеалагізмаў (А. Зэкаў); *Мы з табой / з’елі адзін пуд солі, / але ў мяне / і сёння / такое адчуванне, / што гэта быў цукар* – пашырэнне кантэксту (А. Зэкаў); *Як гэта дзіўна:*

за вярсту пазнаць, / А падысці бліжэй – і памыліцца – пашырэнне кантэксту (М. Шабовіч); *Пяць кіламетраў з гаўкам* – замена кампанента сугучным словам (Р. Барадулін); *Як па зорках, / па расе / Твой апошні шлях праляжа.* / *Памірай, а жыта сей.* / *Рунь пра сейбіта раскажа* – пашырэнне кантэксту (А. Сяс); *Калі мне казалі: / «Ідзі ты к богу!»* – / *Я ведаў, што людзі / Ад мяне / Не адцураліся.* / *На сэрца набягала / Залітая сонцам дарога, / Я да Бога ішоў / І аб самым сакрэтным раіўся* (П. Панчанка) – такое выкарыстанне ўстойлівага выразу кваліфікуеца як «разгортванне метафарычнага кантэксту на вобразнай аснове фразеалагізма. Метафарычным кантэкстам называюць сукупнасць унутрана звязаных тропаў, якія разгортваюцца ў пэўнай паслядоўнасці, засноўваюцца на семантычнай двухпланавасці. Названы прыём грунтуецца на актуалізацыі ўнутранай формы фразеалагізма і развіцці на гэтай аснове цэлага малюнка ў напрамку, які задаецца метафарычным сэнсам фразеалагізма» [1, с. 228].

У мове паэзіі сустракаецца рэдкі прыём ужывання фразеалагізма, калі яго можна разумець і як устойлівы выраз, і як свабоднае спалучэнне слоў з прамым значэннем [3, с. 94]: *Пах сунічны. І зязюлі слёзка.* / *Куст шыпыны мне сягоння цёзка* (Я. Янішчыц) – выдзелены выраз можна разумець з прамым – назва кветкі, і з пераносным значэннем – сам аўтар так сябе вызначае. Паводле адной з легенд, у месцах, дзе расце кветка, пралятала зачараваная нявеста, шукаючы свайго нарочонага. Яна плакала, слёзы падалі на зямлю і пераўтвараліся ў кветкі з адпаведнай назвай. Метафара, сінанімічная па значэнні ўстойліваму выразу – *куст шыпыны* (так сябе называе лірычная гераіня / аўтар), пашырае кантэкст для фразеалагізма і ўзмацняе яго змест.

Прадуктыўны прыём вершаванай мовы – выкарыстанне вобразнай асновы фразеалагічных выразаў: такое ўжыванне вядомых народных выслоўяў надае зместам вершаў сэнсавую дакладнасць, зразумеласць галоўнай думкі – ідэі. М. Я. Цікоцкі слухна адзначае, што «нярэдка з мэтай мастацкай выразнасці ўжываецца не сам фразеалагічны зварот, а выкарыстоўваецца яго агульны сэнс. У такіх выпадках фразеалагізма як цэласнай моўнай адзінкі ў кантэксце няма, аднак для поўнага і правільнага разумення аўтарскай думкі трэба мець на ўвазе фразеалагізм у такім выглядзе, у якім ён ужываецца ў моўнай сістэме» [3, с. 94].

Фактычны матэрыял сведчыць, што адным з улюбёных выразаў беларускіх паэтаў з’яўляюцца вобразы *сініцы* і *жураўля* (*лепш сініца ў руках, чым журавельу небе*), якія супрацьпастаўляюцца ў народным выслоўі. У сваю чаргу Р. Барадулін разважае пра тое, што ў маладосці не ідзём за марай-жураўлём, здраджваем ёй, а ў старасці рады хаця б сініцы. Такім чынам аўтар рэалізуе прыём – выкарыстанне вобразнай асновы фразеалагізма: *З маленства ў наш сад / Заляцела сініца.* / *Пра белыя папярэдзіць сляды.* / *Спяшаюся перад ёй павініцца / За тые пляніцы, /*

*За тья гады, / Калі мне **сініцу** / Хацелася ў рукі. / Азяблы не думае пра жураўля; Жывём, / Правёўшы жураўля, / Рудым, / А потым шэрым сумам. / Паціхубелая зямля / І чарнаты падкіне думам. / А там / Чакаць павінны мы, / Калі мороз пачне вініцца, / Калі шкарлупіну зімы / Прадзюбне сіня **сініца** (Р. Барадулін); прыклады з твораў іншых аўтараў: **Жораў** ты, а я – **сініца**, / Нас абоіх бура б'е. / Разам нам не пасяліцца, / Пасялюся ў табе (Я. Янішчыц); У сяброў на садах сыта звоняць **сініцы**. / І крычыць недасяжна ў небе мой журавель (Г. Бураўкін).*

Вершаванай мове характэрна фразеалагізацыя маўлення персанажаў, асабліва калі браць адпаведныя тэксты з сюжэтам, дыялогамі / маналогамі / палілогамі, што з'яўляецца найперш адметнасцю прозы і драматургіі. Так, напрыклад, персанажы рамана ў вершах Н. Гілевіча – людзі вясковыя, таму і гучыць іх мова жывая, гаворка нязмушаная, ужывальныя адпаведныя выразы: – **Ты бач яго! Не можа ўзімку / Сылгаць каровіным вачам! / Прысядзем, можа, на хвілінку?** / Ці ты патрэбен вельмі – там?; – **А ліха з ім, маім касцюмам!** / Ну, як ты тут, браток, кажы!; «**Ядры ж тваю раскачарэжку!**» – / Я ціха вылаяўся ўсмак. / Дык значыць я, на здзека-насмежку, / Ем, што **не годна для сабак?**; А жонка – **чорт ляпіў**, напэўна! / Супроць яго – **як ноч і дзень!** / Такая, братачка, царэўна – / Хоць ты **аброць на морду ўдзень!**; **Браты затрэсліся ад смеху.** / – Ну, ты мастак! **Бадай ты скіс!** Відавочна, што пісьменнік – майстра стылізацыі, ён нібы «падслухаў» мову ў народа, патрымаў яе ў сваім сэрцы і толькі тады, апрацаваўшы, асэнсаваўшы, уклаў у вусны персанажаў. Чытаеш і бачыш галерэю беларусаў-сузямельцаў, слухаеш іх, захапляешся гаворкай, характарамі, якія праяўляюцца праз мову, а потым узгадваеш, што за імі, перад імі ўсімі – аўтар.

Такім чынам, выяўленыя ўстойлівыя выразы вершаванай мовы ўжывальныя як з узуальнай, так і аказіянальнай функцыяй. Нягледзячы на паэтычны лаканізм, устойлівыя выразы адлюстоўваюць сэнсавую глыбіню радка, забяспечваюць вобразную характарыстыку паняццяў і іх недвухсэнсоўную аўтарскую ацэнку, стылізуюць маўленне персанажаў.

Літаратура

1. Лепешаў, І. Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы: вучэб. дапам. для філал. фак. ВНУ / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Выш. шк., 1998. – 271 с.
2. Романов, Н. Н. Стилистика и стили: учеб. пособие; словарь / Н. Н. Романова, А. В. Филиппов. – М. : Флинта: МПСИ, 2006. – 416 с.
3. Цікоцкі, М. Я., Стылістыка беларускай мовы / М. Я. Цікоцкі. – 2-е выд., перапрац. і дап. – Мінск: Універсітэцкае, 1995. – 294 с.
4. Якобсон, Р. Работы по поэтике: переводы сост. и общ. ред. М. Л. Гаспарова. – М.: Прогресс, 1987. – 464 с.